

so v pretežni meri omogočale dotacije (ustanove) premožnega sloja ruskega prebivalstva. Gospodarska ekspanzija samostanov, prvi avtor, je v obravnavanem obdobju razmeroma dobro proučena. Odprto pa ostaja vprašanje, kakšno finančno obremenitev so te ustanove pomenile za ustanovitelja. Kolikšen del svojega premoženja je moral ustanovitelj žrtvovati za ustanovitev nekega samostana. Kakšne posledice je imelo to zanj in za njegovo rodbino? Na vsa ta vprašanja avtor v svoji študiji seveda še ni mogel podati zadovoljivega odgovora, je pa nakazal smer, ki je pri nadaljnjih raziskavah ruske zgodovine ne smemo prezreti.

»Memoria« so prav tako pomemben vir za umetnostno zgodovino. Človekovo religiozno doživljanje je skorajda neločljivo povezano z njegovo potrebo po estetskem oblikovanju bogoslužnih prostorov in bogoslužnih predmetov, ki jih človek uporablja pri svojih zunanjih oblikah pobožnosti in še posebej v njegovem odnosu do rajnih. Spomin na rajne je pomembno vplival na umetnikovo podoživljanje odnosa med to in onostranstvom in na nek način določal njegovo izrazno moč pri predstavitvi te realnosti v umetnosti, tako na področju arhitekture, upodabljačje umetnosti in pismenstva.

Svojo študijo je Steindorff razdelil na osem delov. V uvodnem poglavju spregovori o »Memoria« kot skupni dediščini vzhodne in zahodne Cerkve, nato časovno opredeli obdobje »Stare Rusije«, pojasni namen svoje raziskave in predstavi vire, ki jih je pri svojem delu uporabljal (9–21). V drugem poglavju razloži avtor sam pojem »Memoria«, razloži različne oblike tega pojma, kot se pojavljajo v virih in razloži povezavo med latinsko besedo »memoria« in rusko besedo *pamjat'* (22–35). V tretjem poglavju spregovori o uporabi »memoriae« v liturgičnih ciklih, ki jih povezuje z načinom življenja (so del načina vernikovega življenja). Ti bogoslužni cikli oblikujejo vernikovo življenje od njegovega vsakdana, preko tedenskega cikla do treh največjih krščanskih praznikov, božiča, velike noči in binkošti. Na vse tri praznike pripravljajo Cerkve svoje vernike s posebnimi spokornimi obdobji (cikli), v katerih se, seveda času in prazniku primerno, spominja tudi svojih rajnih (36–84).

Četrto poglavje je Steindorff posvetil človekovemu osebnemu srečanju s smrtjo. Spregovori nam o človekovem sprejemanju smrti, o skrbi za umirajoče, o krščanskih navadah pri pripravi mrliča za pokop in o uradni molitvi Cerkve zanj (85–118). Peto poglavje je posvečeno primerjavi bizantinskih »memoria« s teksti pri posameznih slovanskih narodih. V to poglavje je vključil avtor še ekskurz o skrbi za bolnike in revne (119–135). Šesto poglavje govori o pričevanjih »memorij« v kijeviski in zgodnji moskovski Rusiji, opozori nas na novo ovrednotenje ljudskega izročila in na pokristjanjenje kulta prednikov v Rusiji (136–156).

Najbolj obsežno pa je sedmo poglavje z naslovom Upravljanje »memorij« v 16. in 17. stoletju. To poglavje je pravzaprav jedro Steindorffove raziskave. V njem podrobneje spregovori o stanju današnjih raziskav na tem področju, nato predstavi posamezne tipe »memoria« in njihov odmev v človekovem vsakdanjem življenju ter njihovo povezanost s testamenti, ustanovnimi listinami za posamezne samostane ali druge cerkvene ustanove. Cerkev se je svojim dobrotnikom oddolžila s seznama bratov, za katere so redovniki molili še za življenja in seveda še posebej po njihovi smrti (157–241).

V zaključnem poglavju poda avtor povzetek svoje raziskave, opozori na perspektive nadaljnega proučevanja *memoria*, ki so del zgodovine stare Rusije, ter na sorodnosti in razlike pri »spominu rajnih« med zahodno in vzhodno Cerkvijo. Delu sta kot prilogi dodana Seznam različnih »memorialistov« (avtorjev) v ruskih samostanih (252–254) in Pregled rokopisov liturgičnih predpisov in pomožnih bogoslužnih knjig, ki so jih uporabljali v bogoslužju v Volokolamsku (155–156). Sledi seznam kratic, uporabljenih virov in literature (257–281) ter osebno, krajevno in stvarno kazalo (282–294).

Steindorffovo delo je nedvomno pomemben prispevek k proučevanju ruske zgodovine in predvsem k odkrivanju njegovih duhovnih razsežnosti, ki so oblikovale način razmišljanja in vsakdanjega ruskega človeka v obravnavanem obdobju.

France M. Dolinar

Matjaž Ambrožič, **Zvonarstvo na Slovenskem**. Ljubljana : Inštitut za zgodovino Cerkve, 1993. 221 strani. (Acta ecclesiastica Sloveniae ; 15)

Raziskovalno področje teologa g. Matjaža Ambrožiča je pri nas novo; v Sloveniji se doslej s tem ni praktično še nihče ukvarjal. To se kaže že v samem naslovu, ker sta izraza »zvonarstvo« in »zvonoslovje« zelo nova, zdi se, da sta ad hoc skovana, ker ju besedni zaklad slovenskega jezika (še) ne pozna. Pri terminu »zvonar« bi pa bilo potrebno distingvirati, da se izognemo dvomnosti: zvonar je tisti, ki zvoni, to je mežnar ali cerkovnik, kakor tudi tisti, ki zvonove uliva (Prim.: Slovar slovenskega knjižnega jezika V, Ljubljana 1991, str. 963, 965). Najbrž bi bilo za poklic vliivanja zvonov najbolj primeren izraz zvonolivar, za zvonarstvo pa nauk o zvonovih.

Delo Zvonarstvo na Slovenskem je razdeljeno v 6 poglavij s prilogo: 1. Zvonovi v liturgiji Cerkve (str. 25–28), 2. Zvonoslovje na Slovenskem (str. 28–32), 3. Zvonarji in zvonarske delavnice na Slovenskem (32–141), 4. Odvzem zvonov v vojne namene (147–151), 5. Napis i ikonografija (158–203), 6. Priloga (204–207).

O zvonovih v liturgiji Cerkve je avtor podal dokaj celovit zgodovinski in liturgični prikaz. Morda je pozabil omeniti, da je bilo posvečevanje zvonov (*benedictio campanae*) pontifikalni obred, da je bilo posvečevanje zvonov (*benedictio campanae*) pontifikalno obred, ki je bil pridržan škofom oziroma tistim prelatom brez škofovskega reda, ki so imeli pravico do »*usus pontificalis*«, t.j. opravljati pontifikalne obrede (Prim.: *Pontificale Romanum summorum pontificum iussu editum et a Benedicto XIV. pontifice max/imo/ recognitum et castigatum*, I, II, III, *Mechliniae MDCCLV*).

V obširnem 3. poglavju so naštet zvonolivarji, najprej potujoči, potem pa tisti z že stalnim bivališčem in delovanjem. Zaradi bolj enotnega pristopa bi bilo najbrž dobro posloveniti njihova osebna imena iz latinščine: Jakob, Luka, Franc iz Benetk, Andrej, Mihael iz Padove itd. Tudi bi bolj ustrezalo Jurij, Matej iz Ljubljane kakor Jurij, Matej Ljubljanski (str. 63).

Zelo zanimiva sta dva priimka livarjev, Gieser in Zinngieser (str. 64), ki kažeta na genezo nastajanja priimkov in na to, kako je med drugim tudi poklicna dejavnost botrovala priimkom v časovnem obdobju, ko se ti splošno uveljavljajo.

Med livarnimi zvonov v slovenskem zamejstvu (str. 143–146) pogrešam livarno Grassmayr v Innsbrucku ali Inomostu, kakor so nekoč po nepotrebnem slovenili to tirolsko mesto. Do začetka 1. svetovne vojne, pa tudi še v najnovejšem času (Maribor, stolnica), je iz te zvonarske delavnice, v kateri že deset generacij mojstrov iste familije, od konca 16. stoletja vliva zvonove prispelo na slovensko ozemlje večje število zvonov (prim.: str. 185–186).

Napisi, podobe in ornamenti na zvonovih so brez dvoma odraz časa, prostora, v katerem so nastali. Zato pri napisih na zvonovih še daleč v novi vek prevladuje latinščina, pisana v obliki gotske minuskule ali »gotice«, ki jo proti koncu 17. stoletja začne počasi izpodrivati t.i. humanistika ali italijanska pisava, ki je v bistvu istovetna z našo sodobno pisavo, gajico. Tako latinščina v novem veku počasi izgublja prevlado nad nacionalnimi jeziki v znanosti, kulturi, šolstvu itd, vendar so pozicije latinščine v Cerkvi, zlasti v bogoslužju, kakor tudi v teologiji na sploh, izredno močne vse do najnovejšega časa. Zaradi istih okoliščin je bila nemščina prisotna v slovenskem prostoru skozi ves srednji vek in vse do novejšega časa oziroma konca 1. svetovne vojne. Vsiljevanje nemščine z namenom, da se izpodriva slovenščina, je dobivalo germanizacijske in nacionalistične predznake od sredine 19. stoletja naprej. Ambrožičeva trditev, da so se »proti koncu 15. stoletja pojavili prvi napisi v nemščini in sicer v glavnem na zvonovih nemško usmerjenih zvonarjev« (str. 158) je popoln nesmisel! Zvonolivarji so se morali vedno in povsod »obnašati tržno«, kakor danes pravimo. Zvonove so ulivali po naročilu tistih, ki so bili tudi plačniki, zato so morali ustreči njihovim željam in zahtevam glede napisov, da so se izognili zapletom glede plačila. Kot dokaz bi navedel že prej omenjenega in tudi pozabljenega zvonolivarja Grassmayra iz Innsbrucka, ki je leta 1898 za vseh 5 novih zvonov v Čadramu napravil lepe slovenske napise (str. 185, 186), kakor mu jih je, po vsem sodeč, predložil naročnik, župnik Jurij Bezenšek. Za zvonolivarja Grassmayra bi pač težko trdili, da je bil slovensko usmerjen!

Vsebina napisov na zvonovih bi zaslužila bolj podrobno analizo. Napisi so praviloma sakralne vsebine; dobro bi bilo pri njih ugotoviti, ali gre za liturgično besedilo misala, obrednika ali neke druge bogoslužne knjige, svetopisemski citat, njegovo priredbo ali neko drugo besedilo. Zvon v Dupljah pri Kranju z napisom »*Gaudeo cum gaudentibus, et fleo cum flentibus*« (str. 195) je priredba bibličnega citata »*gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus*«, zato bi bila navedba: Prim. Rim 12, 15.

Pri latinskih napisih bi bilo glede na naše razmere zelo koristno in potrebno, če bi jih avtor transkribiral in s tem do določene mere tudi razrešil okrajšave; pri razrešitvi okrajšav pa bi tudi grafično nakazal, kaj je originalno besedilo napisa in kaj je njegova razrešitev. Res je sicer, da starejši avtorji (Ignacij Orožen, Anton Gnirs, Josip Lavtizar ...) tega praviloma niso delali, ker pač tega niso smatrali za potrebno, kar si danes ne bi upal več trditi. Tako bi za nekaj naštetih primerov napisov predlagal na ustreznih straneh transkripcijo:

Str. 159: *M/agister/ Jacobus f/ecit/.*

Str. 164: *Benedictus qui venit in nomine Domini. me f/udit/ a/nn/o D/omini/ 1609. Campana B/eatae/ Mariae Virginis in monte sancto in Herberg consecravit r/everendissimus/ ac ill/ustrissimus/ d/ominus/ Thomas ep/isco/p/us Lab/acensis/ paroh/o/ Sebast/iano/ Pelican.*

Str. 165: *Miserere m/ei/ mis/erere/ populo tuo quem redemisti Christe + sanguine tuo ne in ternum irascaris nobis Aleluia + reverendissimus princ/eps/ ep/iscopu/s Tomas IX ep/iscopu/s LABacensis/ me f/ieri/ c/uravit/ et consic/ravit/ Elias Sambrakh civis Lab/acensis/ fudit a/nn/o 1623.* Ker gre pri tem zvonu pri cerkvi sv. Petra v Ljubljani za terenski zapis, bi bilo koristno preveriti besede: redomisti, ternum, Aleluia, consicravit in Tomas, namesto redemisti, aeternum. Alleluia consecravit in Thomas. Ali gre za posebnost latinščine tistega časa, ali pa za napako pri prepisovanju? V prvem primeru bi bilo dobro na to grafično ali v opombi opozoriti.

Podobno je pri okrajšavi na str. 167 (zvon ljubljanske stolnice), S.R.E.P., kjer bi namesto »E« moral biti »I«, da dobimo: »*sacri Romani imperii princeps*«.

Precejšnje število napak ali nejasnosti se je vrnilo v tisti del 6. poglavja, ki se tiče kronogramov. Kakor pove že sama beseda, ki izhaja iz grščine, je v besedilu izpisana letnica (o *chrónos*, čas; *gráphein*, pisati), in sicer tako, da so uporabili velike črke latinske abecede: I ali J = 1, V ali U = 5, X = 10, L = 50, C ali Ć = 100, D = 500, M = 1000.

Kronograme so praviloma sestavljali tako, da v njih ni bilo odvečnih črk »I, V, X, L, C, D, M«, ki so rimska števila. Zato je bilo sestavljanje kronogramov zahtevna in kočljiva naloga, katere niso mogli prepustiti znovolivarjem. Ponekod je mogoče najti kronograme, kjer so odvečne črke, ki so rimska števila; gre torej za neregularni kronogram. V tem primeru so morali dotične črke oziroma števila pisati z manjšimi črkovnimi znamenji in nepoudarjene: n.pr. s črno barvo, če so bile črke kronograma rdeče. Tako na str. 169 tak neregularni kronogram na zvonu v Podkorenu pri Kranjski Gori, ki naj bi bil ulit leta 1763, dà letnico 3526!

Občutljivost sestavljanja kronogramov se vidi tudi iz kronograma na zvonu v Čadramu, ki je bil ulit leta 1898 (str. 172). Sestavljalec ali sestavljalci so zavestno in namerno »zagrešili« pravopisno napako, ko so latinsko besedo »Michael« dali napisati »MIhaEL«. V nasprotnem primeru bi jim tisti »C« v besedi bil tako hudo odveč, da bi kronogram dal letnico 1998 namesto 1898!

Kronogram na zvonu v Svečini, ki bi naj bil ulit leta 1813, dà letnico 1814. Če pa bi upoštevali 4 črke »I«, bi to primaknilo 24, kronogram pa prestavilo v leto 1838. Če so odvečne črke-številkke res pisane z malo, gre za neregularni kronogram.

Pri kronogramu zvona v Celju (str. 176), ki naj bi bil vlit leta 1849 in imel isti kronogram, ta dejansko dà 1948 (1000+500+300+100+35+13 = 1948). Dotični citat se glasi: »perpraviLl Me raInl VlsokospostoVanl abat franCIsk ksaVer šneLder pobožni CeLanl Ino praVoVernl farnl Vešanl = 1849« (Marijan Marolt, Dekanija Celje 1, Maribor 1931, str. 51). Napaka je v sicer pravilnem, toda svojevoljnem prepisovanju priimka Schneider in manjkajoče besede »farni«.

Pri zvonu v Čadramu iz leta 1898 (str. 186) bi bilo treba besedo »zašČItnik« pisati »zašČItnik«, da dobimo pravilni kronogram 1898.

Pri zvonu v Komendi iz leta 1925 (str. 189) bi moralo namesto »Vsl tl petrI VLItI v sVeteM...« pisati »Vsl tl petrI VLItI v sVeteM...«, sicer nam manjka število 5, da dobimo pravilno kronogram 1925..

V besedilu je nekaj napak, ki jih je v glavnem povzročil tiskarski škrt: Na str. 147, op. 376 bi namesto »prednike« moralo biti predstojnike«. Na str. 139 bi morala biti lat. beseda »ano« tako napisana (anno, año), da bi bilo jasno, da ne gre za »anus, ano«, ki pomeni nekaj čisto drugega? Na str. 166 bi moralo namesto »covoco« biti »Convoco«. Na str. 167 bi pri zvonu na Smedniku pri prevodu lat. napisala bilo boljše pustiti besedo »magister« neprevedeno, ker dejansko pomeni akademski naslov dotičnega gospoda Gregorja Lukančiča. Na str. 169 bi namesto »Carolode. Schiffer« verjetno moralo biti »Carolo de Schiffer«. Na str. 168 bi namesto »regante« moralo biti »regnante«. Na str. 171 bi tudi pravilna transkripcija besedila pripomogla k boljšemu prevodu napisa na zvonu na Polzeli. Zataknilo se je pri lat. besedi »dominium«, v genitivu »dominii«, ki pomeni zemljiško gospostvo: »Ko je bil Janez Ev. Stroj župnik, Jožefa Persche zemljiški gospod gosposčine Šenek, g. Franc Ksaver Šabac (Žabač?) odvetnik in upravitelj (gosposčine), I. Košec in M. Kolšek Ključarja te farne cerkve, me je ulit Anton Samassa leta 1842. pod šte. 495.« Lastnica gradu in gosposčine Šenek ni bila Ivana, ampak Jožefa Persche. To se dà brez težav ugotoviti iz literature (Prim.: I. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant III..., str. 493, Carl v Schmutz, Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark II..., Gratz... 1822, str. 45). Iz okrajšave osebnega imena, n.pr. »I« ne smemo kar na pamet razrešiti imena, ker je možnost, kakor na kvizu, kvečjemu 20 odstotna, dotična okrajšava bi lahko pomenila tudi Judita, Julija, Justa... Tako bi tudi za razrešitev osebnih imen cerkv. ključarjev na Polzeli leta 1842, I Košca in M. Kolška bilo potrebno nekoliko listati po matičnih knjigah polzelske fare, ne pa enostavno napraviti prvega npr. za Janeza, drugega pa za Martina. Ta drugi ključar je bil Matej Kolšek (Kollscheg), ki je 18. jan. 1858 umrl na Polzeli 29, star 68 let. Slovenski prevod na 179 strani bi se pravilno glasil: »... ulit 1731 v Gradcu pri Tereziji Weyer, vdovi.« Ta Terezija Weyer (Weier) je bila žena graškega livarja Franca Antona Weyerja (str. 146). Sufiks »in« ni sestavni del priimka, ampak posebnost starejšega obdobja, ko so ženskam v skladu z zakonitostmi nemškega jezika (prim.: Lehrer, Lehrerin) pri priimkih dodajali sufiks »in«, pri nas pa analogno »ica«.

Pri seznamu zvonar v slovenskem zamejstvu na str. 143–146 bi bilo boljše navesti najprej osebno ime pred priimkom oziroma krajem bivanja dotičnega livarja: Franciscus Franchi Utinensis, Bartolo (Jernej?) Zanella, Franc Vincenc Gollner itd. Priimke moramo iz razumljivih, praktičnih razlogov postavljati na prvo mesto pri imenikih, seznamih, raznih kazalnih, tukaj pa to ni potrebno; sicer pa praviloma sodi osebno ime pred priimek.

Pri navedbi virov na str. 208, nikakor ne sodijo med nje Anton Gnirs, Franc Kovačič, Josip Lavtižar, Ignacij Orožen in vrsta drugih avtorjev razprav ali monografij, četudi so starejšega izvora, težko dosegljivi in pomembni. Tu bi moral reagirati mentor in avtorja na to opozoriti!

Večina pomanjkljivosti je takšne narave, da bi jih bilo mogoče odstraniti s skrbnimi večkratnimi korekturami, pri tem pa pritegniti nekoga drugega, ki bo videl tudi tisto, kar avtor sam ne vidi.

Pričakovati je, da bo g. Matjaž Ambrožič svoje raziskovalno delo nadaljeval in širil tako, da bi v neki prihodnji izdaji dobili popis vseh obstoječih zvonov v Sloveniji, pa tudi seznam vseh zvonov, ki so bili dokumentirani v arhivih in drugih ustanovah ter ne obstojajo več.